

Kincsek az értéktárakból

A magyar nemzeti értékekről és a hungarikumokról szóló 2012. évi XXX. törvényt 2012 tavaszán fogadta el az országgyűlés. A törvény értelmében a nemzeti értékek megóvándó értékek, azok azonosításában, rendszerezésében, adataik nyilvántartásba vételében és folyamatos frissítésében, gondozásában a megyei önkormányzatok működhetnek közre. E törvény alapján a megyei önkormányzatok megyei értéktárat hoztak létre, melyek segítségével azonosítják, jegyzékbe veszik és minél szélesebb körben megismertetik közigazgatási területük nemzeti értékét, egyúttal gondoskodnak azok fennmaradásáról. A megyei értéktárak jelentik a Nemzeti Értéktár középső szintjét, míg az alsót – ahol létrejöttek ilyenek – a települési értéktárak képviselik.

Az értékek szakterületenkénti kategóriái a következők: agrár- és élelmiszergazdaság, egészség és életmód, ipari és műszaki megoldások, kulturális örökség, sport, turizmus és vendéglátás, természeti környezet és épített környezet.

Sorozatunkban továbbra is a megyei értéktárakba felvett, nyilvántartott kincsek közül válogatunk.

Lengyel menekültek emlékének ápolása – Vámosmikola (Pest megyei Értéktár)

1939. szeptember 25-én mintegy 500 főnyi lengyel menekült katona érkezett Vámosmikolára. Szállásukat a laktanyában és a közeli tornateremben alakították ki. A tábor lakóinak ételmezésébe a helyi lakosok is besegítettek. A később kialakult rend szerint a tisztek a községben étkeztek, a sorállomány ellátását a tábori konyha biztosította. Kantinejukat a népszerűségnek örvendő *Híró* család üzemeltette. Tábori pap is érkezett velük. A templomban vasárnap kilenc órakor került sor lengyel misére, melyen a helybéliek is részt vettek. 1943-ban a Polgári Bizottság a tiszteknek elektrotechnikai tanfolyamot is szervezett Vámosmikolán.

Néhány aleggység elkerült Mikoláról, így a kezdeti magas létszám csökkent. A tisztek, tiszthelyettesek családtagjaikkal kiköltöztek a faluban kiadott szobákba, a sorállományból pedig a helyi gazdáknál vállaltak munkát. A házigazdákhöz került menekült családok meghitt fogadtatásban, jó ellátásban részesültek. Egy gyermekáldásról is tudunk: Radek vagyis *Mulik* György 1941. február 27-én a róm. kat. plébánia anyakönyvének bejegyzése szerint itt látta meg a napvilágot. Születése után édesapja Jugoszlávián keresztül a Franciaországban szervezett lengyel légióba igyekezett. Családját többé nem látta, sorsában a tábor több katonája is osztozott.

1941 augusztusában a tábort feloszlatták, lakóit más helyekre irányították. Elterjedt a hír, hogy az újonnan érkező internáltak zsidó származású lengyel tisztek, sorkatonák és családtagjaik, akik addig

Magyarország más katonai és civil táboraiban éltek. A helyben maradtak attól tartottak, hogy az internáló táborot gettóvá változtatják. Szerencsére ez nem következett be. Az élet egyelőre a régi mederben folyt: a tisztek kíséret nélkül mehettek ki a faluba, a sorkatonák munkát vállalhattak. Több mint tizen a helyi gazdaságokban, néhányan a pékeknel, egy fő pedig a cipészetben dolgozott. Ludwik Weisban fogtechnikus fogászati rendelőt nyitott, a helyieknek csak az anyagköltséget kellett megtéríteniük. Szombatonként a tábor lakói átvonultak a község zsinagógájába. 1942-ben néhány tiszt Budapestre távozott, de érkeztek is. Így a létszám változatlan maradt: 96 tiszt (ebből 30 orvos), 6 zászlós, 116 sorkatona és 8 családtag. 1944-ben önként vonult be a táborba néhány zsidó származású civil menekült. Hárman végleg Mikolán maradtak: *Rosenbaum* Izsák fhdgy., *dr. Kaltman* Henrik orvos hdgy. és *Kostenbaum* Susman Meilach ftőrm. a helyi zsidó temetőben nyugszik. *Herczberg* Leopold családot alapított.

Frojimovics Kinga a Népszabadság 2014. július 11-i számában megjelent Ember az embertelenségben? című cikkében írja: A vámosmikolai tábor 1944 októberének utolsó napjaiban a németek ürítették ki, az ott élőket deportálták. (Megjegyzésre érdemes, hogy *Randolph L. Braham*: A magyar Holocaust c. munkájában 1944. XI.19-re teszi a tábor feloszlását.) Az utolsó táborparancsnok, *Turchányi* Béla fhdgy. hagyatékából viszont előkerült egy 1944. nov. 16-i keltezésű levél, melyben a táborparancsnok jelentést tesz az állományról: 80 tiszt, 87 fős legénység, 22 családtag. A kimutatást Miskolcra már nem tudta kézbesíteni a posta: „Postaforgalom szünetel, vissza a feladónak”. Ezekben a napokban a németek valóban megjelentek a táborban, és a parancsnoktól a zsidók átadását kérték. *Turchányi* magyar elöljáróira hivatkozva ezt nem teljesítette. Néhány nap múlva utasítást kapott, hogy a tábor azonnal számolja fel, és a zsidókat adja át Győrben a németeknek.

Négy pék *Steinchor*n Lajos pékmester segítségével megszökött. *Olexa* Józsefné, a menekülttábor történetének feldolgozója *Csábi* Imre őrm., *Tóth* Zoltán hdgy. és *Turchányi* Gabriella közlése alapján úgy tudja, hogy a parancsnok Komárom környékén a táborlakókat szélnek eresztette. A háború után balassagyarmati lakására köszönő leveleket kapott, vagyona ugyan elvették, de nem zaklatták a Rákosi-rendszer alatt.

Grzegorz Lubicz: A lengyel Wallenberg című művében szintén azt írja, hogy a mikolai tábor november 19-én számolták fel. Nyolc lengyel tisztet családjukkal együtt, mint árjakat Szalkára küldtek. A többieket Szombathely felé irányították. Az evakuálás gyalog-menetben, elegendő élelem nélkül történt. A Komárom környéki elbocsátást átveszi Olexánétól. További sorsukról írja, hogy együtt mentek tovább, és állítólag elkerülték a megsemmisítést. Győrben a német parancsnokság előtt egy német tiszt odaszólt a rangidősnek: Én zsidókra várok, maguk meg lengyel katonákat hoznak ide nekem? És Magyarország déli része felé irányította őket. *Jan Stolarski* 1997-ben keltezett Olexánéhoz intézett levélben írja, hogy egy lengyel ismerőse a vámosmikolai tábor feloszlásáról azt kifogásolta, hogy a mikolai „emlékirat” hamis, mivel *Stolarski* már nem volt velük, s az internáltak nem kocsin, hanem gyalog mentek. A Lengyel Zsidó Baráti Társaság és a Zsidó Történelmi Intézet 2002-ben rendezett találkozójának egyik témája a vámosmikolai táborba telepített zsidó származású lengyel katonák sorsa. Ezen részt vett *Stolarski* és *Olexáné* is. Itt sem cáfolták meg a tábor feloszlásának előbbi változatát.

Több mint nyolcvan év telt el a lengyel menekültek magyarországi befogadása óta. Az 1950-es évek elejétől a 80-as évekig a hallgatás fala övezte a menekültügyet. Az eseményeket gyermekként átélők közül is egyre kevesebben vannak köztünk, az élők emlékezete is elhalványuló. A vidék önkormányzatainak, iskoláinak, közgyűjteményeinek és lakóinak felelőssége, hogy a meglévő emlékeket összegyűjtsék, megörökítsék (írásban, emléktáblával vagy éppen múzeumban, faluházban elhelyezett fotókkal, más tárgyi emlékekkel).

Jan Stolarski 1944-ben feleségül vette a mikolai *Vajsz* Máriát. Neki köszönhető, hogy 1997–2005 között egy lengyel líceummal kapcsolatot, cseretáborozást létesíthetett a helyi iskola. 2013-ban, születésének 100. évfordulóján a község díszpolgára kitüntető címben részesült.

Dabasi Farkas Pali előadó-művészete (*Pest megyei Értéktár*)

Dabasi Farkas Pali a kor szakírója, *Markó* Miklós adatai szerint 1873-ban született Alsódabason. Édesapja is jó nevű muzsikus volt, emléket *Mády* Ferenc helyi költő a Megemlékezés a cigányprímásról című versében örökítette meg. A dabasi bálokon és lakodalmakon nevelkedett ifjú tehetség apja zenekarát már tizenhat évesen átvette. A főváros meghódítását 1896-ban, a millenniumi ünnepségsorozat rendezvényein kezdte meg, de az átütő sikerért még további öt évet kellett dolgoznia. 1901-ben a Vígszínház műsorára tűzte Herczeg Ferenc négy felvonásos történelmi darabját, az Ocskay brigadéros. A színmű kuruc dalainak eljátszására Farkas Palit szemelték ki, aki fényesen helytállt a színpadon. A darabot száznál többször tűzték műsorra, ami önmagáért beszél, de a Pesti Hírlap 1902. január 7-i híradása jól tükrözi Farkas Pali személyes sikerét az előadás-sorozatban: „Cigányzene a Vígszínházban: az Ocskay brigadéros hétfői előadásán, a második felvonásban Lavotta szerenádját Farkas Pali, dabasi születésű cigányprímás játszotta, igazán művésziesen. Majd a 2. és 3-ik felvonás közt a lebecsátott függöny előtt több darabot játszott, s Bihari kesergőjével olyan sikert ért el, hogy a közönséget szinte lázba hozta, és majd minden darabot ismételnie kellett.” Ettől kezdve a közönség rokonszenve kísérte minden törekvését és emelkedett a művészi pályán.

1903 őszén, a legendás *Dankó* Pista halála után a Népszínház bemutatta a jeles nótaszerző Cigányélet című népszínművét, melynek keretében a főváros és a vidék legjobb zenekarai vetélkedtek egymással. A döntőt követően tizenöt aranyérmes osztott ki a zsűri, melyek egyikevel Farkas Pali finom, árnyalt játékát jutalmazták. Ő ezen felül még báró Sennyey István különdíját is elnyerte. Farkas Pali a színházban kapott koszorúját *Dankó* Pista sírjára helyezte és gyászmisét mondattott a szegedi belvárosi templomban a dalköltő lelki üdvéért, majd több fellépésének bevételét *Dankó* Pista szobra javára ajánlotta.

Mint a jó ügyek önzetlen támogatója, Farkas Pali kiemelkedett a kor számos zseniális cigányművésze közül. Gyakran lépett fel jótékonysági rendezvényeken, 1901-ben adományozott Vörösmarty Mihály szobrára, 1909-ben pedig az olaszországi földrengés károsultjait támogatta több estjének bevételével. Harmincéves korára már az idősebb cigányzenészek is megbecsülték művészetét. A legjobb fővárosi vendéglők sort állva szerződtek, ízelítőül közülük néhány: az EMKE-kávéház, a margitszigeti Felső-vendéglő, a Népligeti Nagyvendéglő, a Royal Szálló, az Angolpark étterme, a Svábhegyi Terasz, a Palace Szálló stb. A báli szezonban és a márciusban rendezett hazafias rendezvényeken pedig a különféle klubok, egyesületek vetélkedtek érte, hiszen zenekarával mindig fergeteges hangulatot varázsolt. Vidéki fellépésein rendszerint a jó híre már megelőzte, és soha nem okozott csalódást. Fiumei szereplését *Vay* Sándor/Sarolta is megörökítette egyik 1912-es történetébe szöve: „Muzsikáltak. Néha a piros sapkás nápolyi muzsikások. Ezek énekeltek is. Cukros vízhez hasonlóan édeskés olasz melódiákat. Máskor Farkas Pali muzsikált. Dabasról, az én falumból került ki. Magyar nótákat húzott. Nem ösmert meg, mert ha megösmert volna, bizonyosan rázendíti hajdan-való kedves nótámat: Ha benyúlok a kis mándlim zsebébe...”

Farkas Pali pályája egybeesett a magyar hanglemezgyártás kezdetével, így a hőskor cégei is rögzítették muzsikáját. Minderről a legérzékletesebben a folyamatosan gyarapodó Gramofon Online weboldal tájékoztatja a XXI. század érdeklődőit. Farkas Pali nevét a keresőbe gé-

pelve jelenleg nem kevesebb, mint ötven felvételét hallgathatjuk meg. A sercegő dallamok a repertoár szélességét tükrözik: a népdalok mellett játszottá Lehár Ferenc operett slágereit, Zerkovitz Béla szonóját, a nagy példakép Dankó Pista és a miskolci primás, Radics Béla nótáit is. Technikai tudásából a saját szerzemény „Irma keringő” és a csárdás-egyvelegek adnak vissza a legtöbbit.

Váratlanul és fiatalon, gyors lefolyású tüdővészben hunyt el 1913. március 1-jén. Temetéséről a Pesti Hírlap március 4-i száma tudósított a legrészletesebben: „Farkas Palit, az elhunyt neves cigányprimást, hétfőn délután félhárom órakor temették a József-körút 60. számú gyászházból. A temetésen ott voltak az összes budapesti cigányzenészek, a Vörös, Farkas, Rácz, Dombi, Csorba, Oláh, Nyári, Tallósi, Balázs, Losso, Murka, Homoki, Tutomány és Gáspár családok tagjai. Az érdeklődő közönség ellepte a József-körutat, ahonnan három órakor elindult a gyászmenet. Az egyesült fővárosi cigányzenekarok magyar nótákkal kísérték a józsefvárosi templomig Farkas Pali koporsóját, a templomnál elbúcsúztak tőle és innen már kocsikon kísérték ki az elhunytat hozzátartozói a rákoskeresztúri új temetőbe, ahol a katolikus egyház szertartása szerint temették el.”

Rác hagyományőrzés, Ercsi (*Fejér megyei Értéktár*)

Az ercsi rácok (katolikus horvátok, bosnyákok, dalmátok) először 1629/30-ban telepedtek le boszniai ferencesek vezetésével Ercsi és környékére, pusztáira, tanyáira. Ercsi, Ráckeresztúr, Aggszentpéter településeket addigra teljesen elnéptelenítette a Budát 1541-ben elfoglaló török. A boszniai ferences atyák (bosnya áldozárok) a boszniai Bosna-Argentina rendtartományhoz tartoztak, kiknek feladata a katolikus nép megmentése és a foglyok kiváltása volt. Az ercsi rácok világi vezetői *Szigeti* Lukács és Tamás vajda voltak, ezek a magyarul mondott neveik. Szószólójuk *Rácz* Farkas volt, aki a letelepedés ügyében megkötötte az egységet a Dombay, Dallos és Torkos nevű magyar földesurakkal. Ettől kezdve egyaránt adóztak a magyar és a környék török földesuraknak is, mert „Ercsin” (rácúl) a budai török szandzsákhhoz tartozott. Akik nem bírták ezeket a kemény, gyötrelmes éveket, tovább vándoroltak pl. Sós-kút, Tárnok, Törökbálint felé. Az itt maradottak viszont újrakonosították a földművelést, állattenyésztést, a szőlő és gyümölcsstermesztést, és megindultak a dunai vízimalmok is. Így Ercsit – amit az akkori címer is bizonyít – 1638-ban már „Boldog Asszony Városa”-ként emlegették.

Az ercsi rácok a falu két dombján telepedtek le, melyet a Rába partak választ el egymástól. [...] Az ercsi rácok, akik magukat illíreknek nevezik (hivatalosan) építettek maguknak az 1650-es években is egy kezdetleges templomot, de az igazi első szép templomot a második nagy letelepedés után 1698-ban emelték. 1690-ben ismét nagy délszláv betelepülés zajlott. Ercsibe is több ezren jöttek *Dubocsányi* András, *Vellicai* Mihály, és *Szlocsánin* János népéből: horvátok, bosnyákok, dalmátok. 1698-ban építették fel a rác templomot a Duna partján *Bulaics* Márk bosnyák ferences plébános és *Radonovics* Péter produkátor vezetésével közadakozásból, melyben részt vettek a bácskai, budai, érdi és tüköli rácok is. A templom Nagyboldogasszony tiszteletére épült, búcsúnapja aug. 15. Az 1700 körüli feljegyzések szerint Ercsinek ekkor még csak rác nyelvű lakossága volt. Amikor ez a templom már kicsinek bizonyult, *gr. Szapáry* (III.) Péter főgenerális új templomot építtetett a település legnagyobb dombján 1762–1767 között. Ezt is rác jobbágyok építették hatalmas erőfeszítések árán, és igavonó állataik többsége el is pusztult a magaslatra való fuvarozás következtében. Nagyon sokan elszegényedtek, tönkrementek. [...]

1900-ig a templomban csak rácnyelvű és latin szertartású misék voltak, ezt követően vezették be a kétnyelvű (rác és magyar) szertartá-

sokat. Az ercsi rácok sok tanítót, apácát és papot tanítottak soraikból. Az 1920-as évekig volt rendszeres anyanyelvi oktatás az iskolákban is, azóta nincs. Maradtak a bibliák és imakönyvek, ezekből tanultak írni, olvasni. Rácmise az 1980-as évekig volt Ercsiben. A nagyfokú asszimilációt elősegítette a grófi uradalom, a cukorgyár, az egyház, a téesz, a laktanyák és az ebből adódó vegyes házasságok sokasága. Az I. és II. világháború learatta Ercsi rác férfilakosságának többségét, az élet csak a magyarsággal karöltve folytatódhatott tovább. Miután ellehetetlenülés (kevés templomba járó) következtében megszűnt a rácmise és a búcsújárás is, igény mutatkozott mégis valamilyen összejövetelre, a hagyományok és helyi szokások fennmaradásáért. Így alakult meg 1996-ban a Szapáry Péter Honismereti Szakkör ágaként az Ercsi Rác Klub. Azóta van ismét, ha szükséges rácnyelvű temetés, litánia, és a búcsúi rácmise. Ebben nagy segítségre van a tököli rác kórus és kántoruk. 1998 óta rendezik meg a Rác-horvát Nemzetiségi Napot. [...] 2006. okt. 1-jén avatták fel az ercsi rácok letelepedésének 375. évfordulójára készült Rác és Török emlékműveket. Ma is rácul nevezik az ősök által elnevezett falurészeket, dűlőket: Novi Sad (Újsor), Déra, Boszton, Krisan Dolina, Kamenica Brda, Bunarina, Bezdán, Szlatina, Bjeli jendek, Rávna, stb. Az ercsi rácok ma is a régi szokásokkal élnek, megtartják ünnepeiket azok szimbólumaival együtt. Az esküvő rozmaringos, a karácsonyi asztal (alma, dió, hagymák, búza, árpa, rozs, benne a fehér gyertya) díszített. A karácsonyi vacsora sorrendje: kalács, pálinka, mézbe mártott fokhagyma és alma, vajjal rántott bablevés és rácoshal. Régen papula (összetört főtt bab ízesítve) és csurek (egyházi szimbólumokkal díszített) kalács is készült. Virágvasárnap temetőjárás van barkáival és a gyermekeknek húsvéti ajándék a sírokon (tojás, nyuszicsoki, pénz), melyet az elhunyt bákók, díkók (nagyszülők) küldenek. Ünnepek előtt mondókák vannak, ezek is ismertek. [...]

Az egyházi és önkormányzati anyakönyvek, a temetői sírok mind bizonyítékai, hogy többségben élt itt egy új hazáját, és annak szabadságát nagyon szerető és tisztelő rácság, aki, ha egyszer teljesen beleolvad is az itt élő magyarságba, Ercsiben kialakított egy sajátos embertípust, aki hitét, vallását tisztelve mindig az igazságosság útját keresi.

Sváb szakácskönyv (*Baranya megyei Értéktár*)

A babarci származású Anna Wild és lánya, Katharina Wild gyűjtésében „Grossmutter's küche – Ungarndeutsche Gerichte für Alltag un Festtag” (Nagymama konyhája – Magyarországi német ételek a hétköznapiakra és ünnepi alkalmakra) címmel először 1994-ben jelent meg az a magyarországi német nemzetiség paraszti konyháját bemutató receptgyűjtemény, amely Sváb szakácskönyv néven került be a Baranya megyei Értéktárba. A szerzők ötven magyarországi német nemzetiségű falu idős asszonyainak elmondását jegyezték le, néhány jellegzetes ételről színes fényképet is közölve. A bevezető fejezetekben a magyar-német konyha általános jellemzőit mutatják be a XIX/XX. századfordulótól napjainkig, s azt, hogy egyes ételek melyik ünnepnapok étkezési rendjéhez tartoztak. Mindezeket túl is sok egyéb, a témához kapcsolódó hasznos információt közölnek, így nemcsak hagyományos szakácskönyvet, hanem az étkezéshez kapcsolódó sváb népszokásokat is bemutató értékes gyűjteményt hoztak létre. Fontos hozzájárulás ez a magyar-német folklórkutatáshoz is.

A kétszázhat recept révén nemcsak a klasszikus leveseket, szószokat, húseteleket, főzelékeket ismerhetjük meg, hanem a paraszti konyha kása, tej, krumpli és bab alapú ételeit is. A disznóvágások kolbászai mellett pedig nem maradhat el a baranyai különlegesség, a stifolder eredeti receptje sem.

(h)